

Федотова О.О.

Маріупольський державний університет

ПОНОВЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ РАДЯНСЬКОЇ ЦЕНЗУРИ З КОНТРОЛЮ ДРУКОВАНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УРСР У 1943–1945 РР.

У статті розкрито процес поновлення діяльності органів радянської цензури з контролю друкованих видань в УРСР на етапі 1943–1945 рр. Зроблено спробу узагальнити результати роботи попередників із висвітлення названої теми. Автором розкриті головні напрямки ідеологічного цензурування творів друку, введено до наукового обігу низку документів з фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань України та Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Під час дослідження використано такі наукові методи: історико-генетичний, ретроспективний, проблемно-хронологічний, аналітичний, теоретичного узагальнення. За результатами дослідження зроблено висновок, що від початку визволення від фашистських загарбників окупованої території України тривало поетапне поновлення Головлітом УРСР основних напрямів його діяльності: контролю збереження військової та державної таємниці в пресі, нагляду за видавничою галуззю, очищення бібліотек та книготорговельних установ від усіх типів «ворожої» друкованої продукції. 1943 р. цензурне відомство працювало переважно з відновлення випуску радянських газет та попередження розголошення таємної інформації, попереднього контролю газетних матеріалів. Були взяті спеціальні заходи щодо запобігання розповсюдженню на книготорговельному ринку республіки творів авторів, які співробітничали з німцями. У 1944 р. органи цензури частково поновили діяльність з очищення бібліотек республіки від ідеологічно-невитриманої й іномовної літератури. Здійснювався перегляд фондів бібліотечних установ західних областей України, вилучалися застарілі й шкідливі книги, активно провадилося укомплектування фондів радянською літературою. Головліт посилив нагляд за збереженням державної таємниці на сторінках обласних та районних газет. Випадки розголошення секретних даних пояснювалися недостатньою укомплектованістю цензорськими кадрами місцевих підрозділів. Цензурні органи поновили основні форми попереднього та наступного контролю матеріалів. Протягом 1945 р. у зв'язку зі структурними реорганізаціями апарату ЦК КП(б)У цензорські функції також почали реалізовувати профільні відділи. Комітетом в справах культурно-освітніх установ при РНК УРСР здійснювалися детальні обстеження бібліотечних колекторів, фондів обласних бібліотек, Книжкової палати України. Особливістю функціонування Головліту стало поглиблення ідейно-політичного контролю художньої літератури у формі надання розгорнутих рецензій на заплановані до друку твори. Робота з перевірки складу бібліотек та книжкових магазинів республіки набула систематичного характеру.

Ключові слова: органи радянської цензури, Головліт, Радянська Україна, ідеологія, контроль, друкована продукція.

Постановка проблеми. Із початком поступового визволення території України від німецько-нацистської окупації перед органами цензури постало питання щодо відновлення головних напрямів їх роботи. Величезна увага приділялася налагодженню діяльності Головліту УРСР з контролю друкованих видань, оскільки вони завжди розглядалися більшовицькою владою як важливий інструмент ідеологічного впливу на народні маси. Відповідно виникла потреба поновлення у звільнених регіонах республіки традиційних форм нагляду за системою збереження державної таємниці в пресі, бібліотечною й книготорго-

вельною сферою задля своєчасного реагування на випадки поширення «небажаної» інформації та виявлення «політично-шкідливих» видань. Враховуючи вимоги часу, органи цензури також були вимушені певним чином вдосконалити власну діяльність для більш ефективного пильнування за творами друку. Беручи до уваги важливість вказаної проблематики, варто зосередитися на ній детальніше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі розроблення теми інформативним джерелом була дисертаційна праця Т. Романенко, авторка якої торкнулася питання роботи цензор-

ських інститутів в УРСР протягом 1939–1945 рр. у напрямках контролю засобів масової інформації, радіомовлення, бібліотечної і книготорговельної мережі [5]. Заслугує на увагу стаття В. Міщанина, де розкриті окремі аспекти діяльності інститутів комуністичної цензури на Закарпатті у 1944–1945 рр. [3]. Корисні відомості щодо цензурування фондів бібліотек у західноукраїнських областях з 1939 до 1991 рр. містилися у розвідці дослідника О. Шилока [23].

Деякі питання повоєнного функціонування інститутів радянської цензури щодо нагляду за змістовим наповненням періодичних видань розглядалися у монографії Ю. Шаповала [22]. У контексті нашого дослідження значний інтерес становив історичний нарис В. Гриневича, зокрема з позиції наведених характерних прикладів цензурного контролю художніх творів [2].

Цінною публікацією для розуміння технології діяльності Головліту УРСР була також стаття Л. Белея [1].

Відзначаючи важливість напрацювань вітчизняних вчених, маємо констатувати, що українській історіографії на сьогодні бракує досліджень, присвячених комплексному висвітленню роботи органів цензури з контролю творів друку протягом даного періоду, чим і пояснюється необхідність вивчення обраної тематики.

Постановка завдання. Метою розвідки є показ процесу відновлення традиційних функцій органів радянської цензури з контролю друкованих видань в УРСР на етапі 1943–1945 рр. Завдання дослідження полягають у намаганні автора: узагальнити результати наукової діяльності попередників щодо висвітлення вказаного питання, розкрити головні напрями роботи цензорських інститутів з контролю творів друку, ввести до наукового обігу низку документів із фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань України та Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одночасно зі звільненням від загарбників українських земель активізувався процес відродження централізованої мережі радянських засобів масової інформації. В першу чергу, це стосувалося налагодження контролю за функціонуванням редакцій місцевих газет, зважаючи на «низьку літературно-мовну та змістову» якість видань, які виходили в деокупованих регіонах. Восени 1943 р. у службовій записці на ім'я помічника 1-го секретаря ЦК КП(б)У Г. Шуйського цензор 40 армії

доповідав про нагальну потребу організації систематичного випуску й поширення серед мешканців визволених населених пунктів радянської періодики з метою ідеологічної протидії деструктивному впливу друкованої продукції, що побачила світ під час окупації. Окремий наголос робився на випадках опублікування регіональними газетами матеріалів, що становлять державну таємницю, та потребі посилити контроль за змістовим наповненням преси [7, арк. 42].

Як зауважує дослідниця Т. Романенко, система політико-ідеологічного контролю, зокрема, органи цензури, протягом означеного періоду були максимально зосереджені на недопущенні розголошення військових і державних таємниць у засобах масової інформації. У першу чергу, інститути цензури намагалися попередити витік відомостей, що стосувалися: стану базових галузей економіки СРСР; проявів антирадянського збройного руху опору і спроб його придушення; підривали авторитет більшовицької влади, військовослужбовців Червоної армії; чинили негативний вплив на патріотичні настрої радянського народу [5].

Стараннями цензурного відомства 1943 р. знову почали готуватися «Зведення викреслень попередньої цензури». У Центральному державному архіві вищих органів влади України зберігся рукописний примірник документа за підписом виконувача обов'язки начальника Головліту УРСР Є. Барланицького. Наведені викреслення стосувалися газетних матеріалів [14].

Восени очільник цензурного відомства звернувся до ЦК КП(б)У задля надання інструкцій з приводу з'ясування подальшої долі видань, що знаходилися у книготорговельних організаціях, зокрема, творів за авторством осіб, які за окупації співробітничали з німцями, та навчальної літератури [18]. Вочевидь, такі вказівки були зроблені, оскільки наступними роками література даної категорії чітко вилучалася за авторськими списками.

Ситуація з розгортанням цензурної роботи на обласному рівні залишалася доволі складною. У листі очільника Головліту УРСР до секретаря Полтавського обкому партії відзначалися великі труднощі у напрямку видання низки обласних, міських, районних газет, що виходили без цензорського контролю, внаслідок чого збільшилася кількість розголошень таємної інформації. Особливий акцент робився на потребі термінового очищення від «ворожої та шкідливої літератури» бібліотек регіону. Ішла мова про те, що відряджений центральним відомством цензор

3. Вашедченко самостійно був не в змозі впоратися з вказаними обсягами роботи без сприяння обласного управління в справах літератури та видавництва (з причини відсутності начальника облліту). З метою прискорення процесу кадрового укомплектування апарату обласного відомства окреслювався розмір ставок відповідно до штатних посад, а саме: начальник облліту – 800 крб., заступник начальника облліту – 700 крб., цензор обласної газети – 650 крб., начальник спецчастини – 450 крб., секретар-машиністка – 250 крб., кур'єр-прибиральниця – 120 крб. [16, арк. 11–12].

9 червня 1944 р. з'явилася постанова ЦК КП(б) У «Про стан цензурної роботи», у якій результати діяльності органів цензури на обласному та районному рівнях були визнані незадовільними. Причинами того називалися: недоукомплектованість апарату Головліту, брак цензорів, наявність численних фактів розголошення військової й державної таємниці в пресі. Найбільше випадків порушення такого роду відомостей мали місце по Чернігівській, Кіровоградській, Дніпропетровській, Сталінській та Київській областях. У зв'язку з даним становищем ЦК зобов'язав обкоми КП(б) У до 1 червня заслухати на бюро обкомів партії доповіді начальників обласних управлінь в справах літератури та видавництва про заходи з поліпшення цензурної роботи, а також запропонував обкомам партії в місячний термін вирішити питання щодо доукомплектування посад політредакторів та райуповноважених і затвердити їх кандидатури на бюро обкому [13, арк. 1].

У довідці ЦК КП(б)У до вказаної вище директиви йшлося про гостру кадрову потребу в керівному складі цензурного відомства. Зокрема, не були укомплектовані начальниками обласні управління в справах друку та видавництва по Чернігівському, Чернівецькому та Тернопільському обллітах. Низці підрозділів (Сумському, Вінницькому, Миколаївському, Кам'янець-Подільському) бракувало цензорів обласних газет. Як впливає з документа, ще гірш станом на 1 травня 1944 р. справа обстоєла із затвердженням районних уповноважених. Райкомами ЦК КП(б)У було виділено таку кількість представників: по Сумській області – 24, Харківській – 17, Полтавській – 25, Станіславській – 9, Ворошиловградській – 9, Київській – 5, Житомирській – 4, Запорізькій і Ровенській – по 1. Підкреслювалося, що вказана ситуація зумовила випадки розголошень державної таємниці в пресі [13, арк. 2–3].

Продовжувалася робота з налагодження цензури по містах республіки. Так, 17 серпня 1944 р.

на бюро міськкому КП(б)У м. Шостки заслухали доповідь уповноваженого співробітника облліту Цирлева «Про постановку цензури у міському друці, видовищних та політосвітніх установах». На підставі наданої інформації відзначалися певні успіхи щодо оптимізації міського друку та очищення бібліотечних фондів. Проте констатувалася відсутність контролю за іншими видами видань, а також незавершеність перевірок мережі технічних бібліотек міста [19].

У світлі виконання постанови ЦК КП(б)У «Про покращення роботи органів цензури» секретар Кіровоградського обкому КП(б)У М. Скірда 7 серпня 1944 р. доповідав секретарю ЦК КП(б)У з кадрових питань О. Кириченку про стан кадрового доукомплектування обласного апарату облліту. Відзначалося, що у 18 районах області були вжиті заходи із налагодження випуску районних газет із призначенням уповноважених за підготовку вказаної друкованої продукції [8].

Наявні проблеми у сфері ідеологічного контролю надалі розглядалися на нараді начальників обллітів 6–8 жовтня 1944 р. Присутні заслухали доповіді про стан роботи обласних відомств, доповідь керівника Головліту УРСР, виступи на теми: «Бойова техніка Червоної Армії», «Радянська література у дні Великої Вітчизняної війни» тощо, а також промову представника Головліту СРСР «Завдання органів цензури» [17].

11 жовтня республіканський Головліт надав до відділу агітації та пропаганди ЦК КП(б)У звіт про роботу за 9 місяців 1944 р. Цікавою є позначка чорнилами від руки до тексту документа: «Чому російською мовою?», що, вочевидь, належала одному з секретарів ЦК КП(б)У. За результатами аналізу даного документа бачимо, що на той момент керівний склад Головліту був майже повністю сформований, оскільки з 8 штатних посад 7 вдалося укомплектувати. Усі 24 облліти республіки мали очільників, які були членами ВКП(б). За національним складом переважали українці (17), решту працівників становили: росіяни (4), євреї (1) та поляки (1) [13, арк. 2].

З числа керівників облліту був окремо відзначений начальник облліту І. Нечипоренко, який почав працювати у сфері цензури з вересня 1943 р. Згаданий діяч на основі власних виїздів на місця (за браком посади цензора) «раніше за всіх забезпечив цензорський контроль над газетами», а також «виявив ініціативу» у процесі інспектування бібліотек та перевірів рекордну кількість районних бібліотек.

Проте, не дивлячись на загальне покращення питання з кадрової укомплектованості, допису-

вачем наголошувалося на «обурливому спокої» з підбору уповноважених по Харківській і Ворошиловградській областях, де газети фактично 2 роки виходили без цензурного контролю. У цілому за результатами звіту можна резюмувати, що Головлітом УРСР станом на той момент здійснювався перегляд матеріалів для радіовіщання, провадилися перевірки матеріалів для надсилки за кордон; контролювалася робота обласних, міських, районних і багатотиражних газет; перевірялися бібліотеки і книжкові крамниці з метою вилучення та знищення літератури, виданої німцями. Останнє суттєво ускладнювалося через брак наказів цензурного відомства, прийнятих попередніми роками [13].

На фоні поступового відродження окремих форм ідеологічного контролю за «антидержавний вчинок, що виразився у самовільному вилученні з друку Наказу Президії Верховної Ради УРСР» було відсторонено від роботи очільника республіканського Головліту Є. Барланицького з оголошенням останньому суворой догани. Редактору газети «Радянська Україна» Чеканюку за «примиренство» та «невчасне реагування» за вказаним фактом також винесли догану [15].

Слід зазначити, що процеси встановлення радянської влади на терені Західної України з наступною її окупацією протягом 1941–1944 рр., повоєнна пролонгація радянської захоплення регіонів спотворили історично сформований там масив друкованої продукції й мережу бібліотек, та надалі негативно вплинули на змістовий склад фондів [23].

20–23 серпня 1944 р. у Львові відбулася міжобласна нарада бібліотечних працівників західних областей УРСР, на якій говорилося про «велику допомогу», надану радянським урядом і партією бібліотекам. Зокрема, з бібліотечних установ східних областей було надіслано 512263 книги та з Державного фонду літератури виділено 644 300 видань для «відновлення» діяльності західних бібліотек шляхом просування рекомендованої літератури і ведення масово-політичної роботи з населенням. Наряду з «суттєвими досягненнями», наголошувалося на проблемах, пов'язаних з наявністю у фондах «застарілої», «неактуальної» та «шкідливої» літератури. У зв'язку з тим члени наради звернулися до Комітету в справах культ-освітніх установ при РНК УРСР з пропозицією поставити питання перед Головлітом про прискорення перевірки книжкових фондів бібліотек, а також вилучення небажаних видань [20]. Наведений приклад є

безпосереднім свідченням виявлення зустрічної ініціативи «знизу».

1945 р. в апараті ЦК КП(б)У відбулися певні реорганізації. Було створене Управління агітації і пропаганди, що включало у своєму складі підрозділи пропаганди, культури, друку, літератури і мистецтв та ін. При Політбюро ЦК КП(б)У також діяли спеціальні комісії з питань преси та видавництва, літератури та мистецтву, що частково реалізовували цензорські функції [22, с. 173]. На одному з засідань комісії по пресі і видавництвам активно обговорювалося питання щодо святкування 75-річного ювілею В. Леніна, у зв'язку з чим секретарем ЦК КП(б) України з пропаганди і агітації К. Литвиним наголошувалося на важливості публікації низки газетних статей з метою привернути увагу громадськості до згаданої події. У тематиці «бажаних» публікацій чітко простежується ідеологічний ракурс, як от: «Ленін і Сталін про Україну», «Перебування Леніна на Україні», «Про Київський союз боротьби за визволення робітничого класу», «Ленін і творчість народів Буковини, Західної України, Закарпатської України». Серед актуальних матеріалів фігурувала навіть замовна стаття за авторством відомого вченого О. Лейпунського під назвою «Ленін і розвиток фізики» [12].

З «Довідки про виконання плану роботи Комітету в справах культ-освітніх установ при РНК УРСР за III квартал 45 р.» по бібліотечному управлінню дізнаємось про обсяг проведеної роботи у даному напрямку, як от: перевірки обласних бібліотек західних регіонів; «детальне обстеження» діяльності Книжкової палати України з пропозиціями щодо покращення функціонування установи; проведення разом з Головлітом вибіркової перевірки книжкових фондів у Чернігівській і Дніпропетровській областях; завершення обліку книжкових фондів основних бібліотек відомства; обстеження бібліотечних колекторів у Кам'янець-Подільській, Одеській, Станіславській й Сумській областях [21].

Отже, як бачимо, функції з ідеологічного контролю творів друку в республіці реалізовувала ціла низка органів, які сукупно склали єдину систему радянської політичної цензури.

Жовтень того ж року ознаменувався цензурними вилученнями з книготорговельної мережі республіки так званої «недоброякісної продукції», під категорію якої потрапили 22000 портретів генераліссимуса Й. Сталіна, 70000 листівок із зображенням вождя, а також альбом «Маршали Радянського Союзу» [1]. Аналогічна доля «нея-

кісності» спіткала книгу «У дні перемог і відплат» за авторством О. Полторацького, тираж якої у 10 000 екземплярів був повністю вилучений з книгозбірень та публічних бібліотек [6]. Для «перероблення» Головліт також затримав збірку «Вогні перемоги», випущену Харківським книжково-газетно-журнальним видавництвом [1].

Наприкінці 1945 р. заступником начальника управління пропаганди і агітації ЦК КП(б)У Чеканюком були дані вказівки про вжиття рішучих заходів щодо недопущення в газетах розголошення військових і державних таємниць. Відповідно до того начальник Головліту УРСР К. Полонник у доповідній записці від 30 грудня № 18-с інформував партійні органи з приводу «грубих помилок» у газетній продукції. Скажімо, у публікації газети Лучинського району «Радянська перемога» при друкуванні «складу окружної комісії по виборах до Ради Союзу» фігурував факт наявності в складі комісії по Новоград-Волинській і Коростенській виборчій окрузі представників від військових організацій, що свідчило про знаходження військових частин у згаданих містах. Газеті Словечанського району «Патріот Батьківщини» ставилося за провинку подання у № 71 звіту Виконавчого Комітету Районної ради депутатів трудящих «Про підсумки огляду кінського поголів'я» із статистикою коней, хворих на коросту. У показі посівної площі кок-сагіза по району цензори звинуватили також газету «Коростишевська правда» (№ 83). Основним аргументом щодо заборони окреслених випусків виступав факт порушення відповідних пунктів «Переліку з охорони військових і державних таємниць в друці». Окремі зауваження доповідачем були також зроблені щодо змістового наповнення статей. Так, газеті Баранівського району «Голос колгоспника», що опублікувала матеріал під назвою «Славна річниця Ленінського комсомолу» рекомендувалося звернути увагу на те, що «автори зовсім упустили роль Червоної армії в рядах якої активну участь приймав комсомол, роль робітничого класу в будівництві і керівну роль комуністичної партії – організатора і натхненника всіх наших перемог, організатора і керівника комсомолу» [9, арк. 2].

Характерною особливістю роботи Головліту 1945 р. стало посилення ідейно-політичного контролю художніх творів. Маємо зауважити, що органами цензури здійснювалися суворі обмеження щодо відображення у друкованій продукції катастрофічності подій початкового періоду німецько-радянської війни. Восени 1945 р. заступник уповноваженого Раднаркому СРСР з

охорони військової таємниці вилучив підготовлену до друку в журналі «Українська література» повість З. Тетерюка «Записки військовополоненого» як «політично небажану». Аргументом для такого рішення стало те, що письменник «занадто правдиво» зобразив образ екс-командира Червоної армії, який за власним бажанням здався в полон, погодився займатися розмінуванням, але в результаті втечі з концтабору та понад року переховування на окупованих землях, нарешті зміг перетнути лінію фронту й опинився на підрадянській території. На думку цензорів, сюжети добровільної здачі військових у полон, брак сцен показу «героїчного спротиву» радянського народу й активності партизан явно свідчили про «шкідливість» вказаного твору [2].

За період з 15 листопада до 31 грудня значну увагу було приділено низці книг, що зазнали попередньої цензури, внаслідок чого отримали «серйозні зауваження». У доповідній записці К. Полонника на ім'я секретаря ЦК КП(б)У з пропаганди К. Литвина, датованій 12 січня 1946 р., називалися такі видання, як: «Три комедії» І. Кочерги (видавництво «Радянський письменник», редактор – О. Вишня.), «Карборундовий камінь» О. Донченка (Укрдержвидав, редактор – Г. Овчаров), альманах «Київ» (Укрдержвидав, редактор – Ю. Кобилецький), повість П. Кочури «Родина Сокорин» (журнал «Українська література», № 12) [10].

Необхідно зауважити, що новопризначений очільник цензурного відомства К. Полонник у формі розгорнутих рецензій проаналізував змістове наповнення наведених творів на предмет відповідності їх офіційному ідеологічному контексту. Цікавою є аргументація щодо заборони книги за авторством І. Кочерги, яка включала три комедії: «Фея гіркого мигдалю», «Китайський флакон» та «Екзамен з анатомії». На думку дописувача, усі рецензовані твори мали «...один спільний недолік: питання етики, моралі автор вирішує у відриві від соціально-економічних умов, – у відриві від дійсності» [10, арк. 9]. Констатувалася також наявність «глибокого протиріччя» філософії письменника з теорією марксизму. Внаслідок того Головліт УРСР не дозволив книгу П. Кочерги до друку та повернув авторові для «грунтовної переробки».

Заслуговує на увагу також скрупульозний розбір повісті письменника П. Кочури «Родина Сокорин». Молодому автору інкримінувався «неправильний показ» боротьби радянського народу проти німецьких загарбників, оскільки він не відобразив роль народів СРСР, Червоної армії,

комуністичної партії у процесі визволення України. Окремо засуджувалося намагання літератора зобразити німців як звичайних людей, серед яких зустрічалися й особи ліберальних поглядів (як от образ офіцера гестапо, що «відпустив з миром» полоненого українця Гната). Не вписувався також в офіційний ідеологічний контекст сюжет, де детально висвітлювався епізод «...як ціла військова частина була кинута своїми командирами і як розходилися по домівках кинуті напризволяще червоноармійці» [10, арк. 12].

Цілком логічно, що за результатами наданої оціночної характеристики Головліт заборонив друк згаданої повісті в журналі «Українська література». Дещо нестандартним для того часу можна вважати реагування з приводу даного факту заступника редактора, Є. Кирилюка, який не погодився з думкою цензора, вважаючи повість «повноцінним художнім твором». Проте за наполяганням уповноважених осіб редакцію примусили терміново «виправити» матеріал. Внаслідок того вказані цензурою «проблемні» місця були «механічно» усунені. Але такий варіант правок не задовольнив цензурне відомство й протягом повторної читки Головліт «згладив пропущені редакцією гострі кути, звів кінці з кінцями» та все ж таки дозволив випуск журналу [10].

Загалом протягом 1945 р. органи цензури здійснили контроль 11 республіканських, 37 обласних, 52 міських, 710 районних, 58 транспортних і заводських газет. Уповноважені особи опрацювали 89 000 авторських аркушів, перевірили 7736 друкованих аркушів книжково-журнальних видань та понад 100 000 назв дрібнодрукованої продукції. Попереднім контролем цензори запобігли розголошенню 939 випадків військової та державної таємниці [11, арк. 13].

Зі звіту про роботу Головліту за 1945 р. дізнаємось про найбільш характерні політико-ідеологічні викреслення. Зокрема, у I кварталі не була дозволена до друку книга Супруненка під назвою «З історії боротьби більшовиків України у тилу Денікіна» як така, що містила низку «політичних помилок та історичних неточностей». З газети ЦК ЛКСМУ «Сталінське плем'я» прибрали фейлетон О. Вишні «Про кохання» через «огульне звинувачення» радянської молоді у «легковажному ставленні» до питань кохання й шлюбу. Як «ідеологічно невтримані» твори заборонили повість В. Чередниченка «Нерушима стіна» та вірш у книзі В. Кондратенка «Кров'ю серця». Поема єврейського письменника Д. Гофштейна «Моєму народові» отримала клеймо «націо-

налістичної» і була «знята» зі збірки поезій автора [11].

Загалом станом на кінець 1945 р. апарат Головліту становив 29 осіб. З них: 1 начальник, 2 заступника, 1 начальник відділу та 11 цензорів. За партійністю: 11 були членами ВКП(б), 2 – кандидати в члени ВКП(б) і 2 – члени ВЛКСМ. За освітою: 5 осіб мали вищу, 4 – незавершену вищу, 5 – середню та 1 – незавершену середню. За національною ознакою нараховувалося: українців – 7 чоловік, росіян – 2, євреїв – 6 чоловік. Начальниками були укомплектувані 25 облітів УРСР. З 6 заступників начальників облітів, передбачених штатним розкладом, затвердили 5 (вільною залишалася посада у Дніпропетровському обласному відомстві). Цензорський склад облітів містив 128 чоловік, з яких 111 – були членами ВКП(б). Окрім штатних співробітників, на районному рівні працювало також 685 позаштатних уповноважених осіб [11, арк. 14].

Маємо констатувати, що протягом 1945 р. Головліт УРСР налагодив періодичну роботу з контролю й «очищення» бібліотек та книжкових крамниць республіки. Зокрема, цензори перевірили 4561 бібліотечну установу і 125 магазинів, звідки вилучили 62945 примірників книг і 364 портрети. Обліти почали перевірку бібліотечних фондів західних регіонів, де містилася література, видана за часів польського та румунського правління, а також твори іншими мовами. Така література підлягала вилученню, оскільки несла протиріччя радянським ідеологічним канонам. Слід зазначити, що на Закарпатті подібного роду книги стали вилучатися раніше, відповідно до декрету Уповноваженого Народної Ради Закарпатської України «Про введення попередньої цензури на періодичні і неперіодичні видання», датованого 5 грудня 1944 р. [3]. Директорам шкіл було приписано вилучити оригінальні та перекладні підручники угорською та німецькою мовами, «антинародну» друковану продукцію усіма мовами, дрібнодруковані матеріали часів «чужоземної окупації».

У цілому ж результати діяльності цензурного відомства наприкінці 1945 р. свідчили про відродження ним традиційних видів ідеологічного контролю друкованої продукції.

Висновки. Отже, за результатами дослідження можна зробити висновок, що від початку визволення від фашистських загарбників окупованої території України тривало поетапне поновлення Головлітом УРСР основних напрямів роботи з контролю за збереженням військової та державної

таємниці в пресі, видавничою галуззю, очищення бібліотек та книготорговельних установ від усіх типів «ворожої» літератури.

1943 р. цензурне відомство працювало переважно з відновлення випуску радянських газет та забезпечення нерозголошення таємної інформації, попереднього контролю газетних матеріалів. Були вжиті спеціальні заходи щодо запобігання розповсюдженню на книготорговельному ринку республіки творів авторів, які співробітничали з німцями.

У 1944 р. органи цензури частково поновили діяльність з очищення бібліотек республіки від ідеологічно-невитриманої й іномовної літератури. Здійснювався перегляд фондів бібліотечних установ західних областей України, вилучалися застарілі й шкідливі книги, активно провадилося комплектування фондів радянською літературою. Головліт посилив нагляд за збереженням державної таємниці на сторінках обласних та районних газет. Випадки розголошення секретних даних

пояснювалися недостатньою укомплектованістю цензорськими кадрами місцевих підрозділів. Цензурні органи поновили основні форми попереднього та наступного контролю матеріалів.

Протягом 1945 р. у зв'язку зі структурними реорганізаціями апарату ЦК КП(б)У функції з ідеологічного контролю друкованої продукції стали виконувати профільні підрозділи. Комітетом в справах культурно-освітніх установ при РНК УРСР здійснювалися детальні обстеження бібліотечних колекторів, фондів обласних бібліотек, Книжкової палати України. Особливістю функціонування Головліту стало посилення ідейно-політичного контролю художньої літератури у формі надання розгорнутих рецензій на заплановані до друку твори. Політико-ідеологічні викреслення набули деталізації завдяки ретельній оціночній діяльності очільника цензурного відомства К. Полонника. Робота з перевірки складу бібліотек та книжкових магазинів республіки отримала систематичного характеру.

Список літератури:

1. Белей Л. Догнати, перегнати і ще раз догнати: цензура Радянської України. UAinfo. 2019. 26.06. URL: <https://uainfo.org/blognews/1561554691-dognati-peregnati-i-shehe-raz-dognati-tsenzura-radyanskoyi.html>
2. Гриневич В. Міт війни та війна мітів. *Критика*. 2005. Ч. 5(91). С. 2–8.
3. Міщанин В. Втручання цензури в діяльність редакцій газет, бібліотек та книготоргівлі на Закарпатті в 1944–1950 рр. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2012. Вип. 27. С. 166–172.
4. Онищенко О. Бібліотечний фонд України в контексті другої світової війни та її наслідків. Бібліотеки Києва під час нацистської окупації (1941–1943). Київ: НБУВ, 2004. Т. 8. С. 43–68.
5. Романенко Т.В. Радянська цензура в засобах масової інформації Української РСР в роки Другої світової війни: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2014. 19 с.
6. Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф. 4605. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 18–19.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 23. Спр. 451. Арк. 40–42.
8. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 855. Арк. 49.
9. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2789. Арк. 1–3.
10. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2789. Арк. 8–12.
11. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2789. Арк. 13–15.
12. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4474. Арк. 129–130.
13. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 70. Спр. 127. Арк. 1–5.
14. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 70. Спр. 127. Арк. 4–5.
15. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 70. Спр. 127. Арк. 6.
16. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 70. Спр. 127. Арк. 11–12.
17. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 70. Спр. 127. Арк. 16.
18. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 70. Спр. 127. Арк. 24.
19. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 70. Спр. 243. Арк. 38.
20. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 70. Спр. 408. Арк. 107.
21. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 70. Спр. 408. Арк. 115.
22. Шаповал Ю. Комуністична цензура в Україні: штрихи до портрета. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. Київ: Генеза, 2001. С. 158–205.
23. Шилюк О. Цензурування бібліотечних фондів у західноукраїнських областях (1939–1991 рр.). *Наук. вісн. Чернів. ун-ту : зб. наук. пр. Чернівці: Чернівецький ун-т, 2013. Вип. 676/677: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. С. 143–147.*

Fedotova O.O. RESUMPTION OF ACTIVITIES OF THE SOVIET CENSORSHIP AUTHORITIES TO CONTROL PRINTED MATTER IN THE USSR IN 1943–1945

The article describes the process of resumption of the activities of the Soviet censorship authorities to control printed publications in the Ukrainian SSR in 1943–1945. An attempt is made to summarize the results of the scientific activities of predecessors in covering this topic. The author reveals the main directions of ideological censorship of printed works, and introduces some documents from the funds of the Central State Archive of Public Associations of Ukraine and the Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine. The following methods were used in the study: historical and genetic, retrospective, problematic and chronological, analytical, and theoretical generalization. The study concludes that the Golovlit gradual resumption of its main activities to control the preservation of military and state secrets in the press, supervise the publishing industry, and clear libraries and bookstores of all types of «enemy» printed materials began from the moment of liberation of the occupied territory of Ukraine from the Nazi invaders. In 1943, the censors worked mainly to restore the publication of Soviet newspapers and prevent the disclosure of classified information, as well as to preliminarily control newspaper materials. Special measures were taken to prevent the distribution of works by authors who had collaborated with the Germans on the book market of the republic. In 1944, the censorship authorities partially resumed their work on clearing the republic's libraries of ideologically unstable and foreign-language literature. The collections of library institutions in the western regions of Ukraine were reviewed, outdated and harmful books were removed, and the collections were actively replenished with Soviet literature. Golovlit strengthened supervision over the preservation of state secrets in regional and district newspapers. Cases of disclosure of classified data were explained by insufficient staffing of censorship in local units. The censorship authorities restored the basic forms of preliminary and subsequent control of materials. In 1945, in connection with the structural reorganization of the Central Committee of the CP(b)U, special departments began to perform the functions of ideological control of printed materials. The Committee for Cultural and Educational Institutions under the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR conducted detailed surveys of library collections, collections of regional library institutions, and the Book Chamber of Ukraine. A special feature of the Golovlit functioning was the strengthening of ideological and political control over fiction in the form of detailed reviews of works planned for publication. The work of checking the composition of libraries and bookstores in the republic became systematic.

Key words: Soviet censorship authorities, Golovlit, Soviet Ukraine, ideology, control, printed matter.